

Debat og kritik

EN MILITÆRHISTORISK RENAISSANCE?

Nogle bemærkninger i anledning af skriftet *Hvor blev militærhistorien af?* og den første danske militærhistoriske konference på Frederiksberg Slot

15.-16. marts 1975

AF

KNUD J. V. JESPERSEN

I

Inden for de sidste par år har vi ikke blot set et betydeligt opsving i interessen for militærhistorie i bred forstand, men også kunnet iagttage livlige bestræbelser for at skabe en meningsfuld dialog om dette emne mellem militært sagkyndige (der for nemheds skyld i det følgende benævnes officerer) og faghistorikere. Bestræbelserne tilsigter derfor også at mindske eller helt fjerne den gensidige reservation, hvormed disse to grupper traditionelt har betragtet hinandens militærhistoriske virksomhed. Højdepunktet i hele denne aktivitet var afholdelsen af den militærhistoriske konference i 1975 på Frederiksberg Slot. Det faglige forløb af denne konference stod dog ikke ganske mål med de – måske vel optimistiske – forventninger, som i det mindste jeg havde stillet til den, lige som det efter min opfattelse har vist sig uventet vanskeligt for de to grupper – officerer og faghistorikere – blot at forstå hinanden.

Med dette indlæg tilsigtes det – på baggrund af en kort redegørelse for de sidste par års aktivitet på feltet – at begrunde disse påstande, at påpege et par årsager til denne forståelseskluft, og at antyde på hvilke præmisser et eventuelt fremtidigt samarbejde kan finde sted. Indlægget bliver derved samtidig en anmeldelse af det i undertitlen nævnte skrift samt af rapporten fra den nævnte konference.

II

I de gode gamle dage, dvs. i begyndelsen af 1800-tallet, dyrkedes militærhistorien i et tæt samarbejde mellem historikere og officerer. Historikerne skrev gerne om militære forhold, og krigshistoriske studier var ryggraden i officerernes teoretiske uddannelse.

Det er imidlertid en kendsgerning, som man alt efter temperament kan beklage eller være tilfreds med, at militærhistorien i det seneste århundrede har haft særdeles trange kår,¹ hvilket efter behag kan sættes i forbindelse med danske histori-

¹ En oversigt over den militærhistoriske virksomhed i Danmark – fortrinsvis som den har

keres politiske orientering, professionaliseringen af såvel den historiske forskning som officershåndværket i slutningen af forrige århundrede, eller noget helt tredje. Hvordan man end vælger at forklare forholdet, forbliver det dog ubestrideligt, at den historiske dimension i den moderne officersuddannelse er reduceret til et absolut minimum, samtidig med at moderne faghistorikere som regel holder sig langt borte fra emner af militærhistorisk – for slet ikke at tale om krigshistorisk – art.²

Jeg må henregnes til dem, der beklager denne udvikling. Dels fordi et bredt aspekt af den historiske udvikling derved unddrages historikernes opmærksomhed, dels fordi vi i militærhistoriens fortrængning fra officersuddannelsen ser endnu et eksempel på vort fags retræte inden for undervisnings- og uddannelsessystemet. Kun ét sted – i Dansk militærhistorisk Kommission³ – behandles militærhistoriske emner på et seriøst plan; men for en udenforstående at se, er det dog sandt at sige kun beskedent, hvad denne eksklusive og selvsupplerende forsamling har gjort for at opfylde sin egen formålsparagraf: at udbrede kendskabet til og interessen for dansk militærhistorie. Om dette så skyldes personelle eller strukturelle særegenheder ved kommissionen får stå hen; men det er dog næppe helt tilfældigt, at det initiativ, der som resultat har haft den øgede opmærksomhed omkring militærhistorien inden for de sidste par år, kom et helt andet sted fra, nemlig fra en gruppe unge historiestuderende ved Københavns Universitet.

Den 3. april 1974 afholdtes et møde på Københavns Universitet, hvori militærhistorien og disciplinens vilkår i Danmark blev sat til debat. Mødet var bragt i stand på initiativ af »Foreningen De Historiestuderende ved Københavns Universitet«, der forinden havde udsendt et skriftligt oplæg ved stud. mag.'erne Claus von Barnekow og Kaare Janson som udgangspunkt for diskussionen. Mødet overværedes af ca. 65 personer, faghistorikere som militære, og som indledere deltog arkivar H. C. Bjerg, docent, dr. Carl-Axel Gemzell, direktør, dr. Arne Hoff og læreren i krigshistorie ved Hærens Officersskole, oberstløjtnant K. V. Nielsen. Det her foreliggende hæfte, der er fremstillet i off-set tryk af Hærens Reglementsforvaltning,⁴ rummer indledningens diskussionsoplæg in extenso samt referater af den påfølgende diskussion. Hertil kommer, at udgiverne har forsynet teksten med en

udfoldet sig inden for forsvarets egne rammer – findes tidligere i dette tidsskrift, Gordon Norrie, Hærestabens historiske arbejder, HT 12. r. I, 1963–66, s. 673–707. En mindre udførlig oversigt finder man hos Helge Klint, Militærhistorie. Kbh. 1970, s. 51–76. Disse to oversigter er dog hverken i stofvalg eller vurderinger uafhængige af hinanden, og de står begge i stærk gæld til A. P. Tuxens nu mere end 50 år gamle oversigt, A. P. Tuxen, Dansk Krigshistorieskrivning i de sidste hundrede Aar, Det krigsvidenskabelige Selskab 1871–1921, Kbh. 1921, s. 49–66.

² To disputater fra de senere år udgør undtagelsen fra regelen, Aage Trommer, Jernbansabotagen i Danmark under den anden verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse. Odense 1971 og Just Rahbek, Dansk Militærpolitik fra Tronskiftet i 1839 til Krigens Udbrud i 1848, Aarhus 1973.

³ Dansk militærhistorisk Kommission dannedes i 1968. Det er en selvsupplerende forsamling, der blandt sine medlemmer tæller en række højere officerer og fremtrædende faghistorikere.

⁴ Claus C. von Barnekow, Ole Louis Frantzen og Kaare E. Janson (udg.), Hvor blev militærhistorien af? En diskussion om militærhistorisk forskning. Kbh. 1975. 61 s.

række realnoter, der i deres næsten pedantiske udførlighed er til betydelig hjælp for en forudsætningsløs læser.

Jeg skal straks vende tilbage til dette mødes saglige indhold, således som det fremtræder i ovennævnte skrift, men forinden påpege, at mødet resulterede i dannelsen af to forskellige arbejdsgrupper – Militærhistorisk Komité og Militærhistorisk Kontaktudvalg – der både hver for sig og i samarbejde med Dansk militærhistorisk Kommission påtog sig at træffe forberedelser til det næste skridt i udviklingsforløbet: den første danske militærhistoriske konference, der afholdes i weekenden den 15.–16. marts 1975 på Frederiksberg Slot. Denne konference, der samlede godt hundrede deltagere, deriblandt adskillige faghistorikere og mange militære, var resultatet af et omfattende forberedende arbejde. Programmet indeholdt tre hovedpunkter, nemlig for det første en drøftelse af militærhistoriens aktuelle stilling og vilkår ved rigsarkivar, dr. Johan Hvidtfeldt og chefen for hæren, generalmajor A. C. B. Vegger; for det andet en orientering om militærhistoriske hjælpemidler i museer, biblioteker og arkiver ved museumsdirektør, dr. Arne Hoff, chefen for Det kongelige Garnisonsbibliotek, oberstløjtnant J. Larsen og rigsarkivaren. Programmets tredje hovedpunkt bestod i gruppearbejde om en række militærhistoriske emner – otte ialt. Til hvert af disse gruppemner havde konferencens tilrettelæggere entret med en faghistoriker og en officer, der sammen optrådte som indledere og således lagde op til gruppediskussionen fra hhv. et faghistorisk og et militært synspunkt. Resultaterne af gruppearbejdet forelagdes af gruppernes referenter in pleno ved konferencens slutning. Dette gruppearbejde var konferencens tyngdepunkt – det sted, hvor faghistoriske og militære synspunkter kunne brydes. De programsatte gruppeemner var derfor særdeles vidtspændende og varierede – der var noget for enhver smag. Emnerne spændte fra det klassisk krigshistoriske som »Politik og strategi omkring de slesvigske krige« til det ultramoderne sociologisk inspirerede som »De væbnede styrkers placering i det danske samfund og deres egen sociale struktur«; fra slaget ved Lutter am Barenberg til modstandskampen 1940–45.

Fra denne konference foreligger nu en samlet rapport,⁵ udarbejdet af et dertil nedsat udvalg under forsæde af overinspektør Finn Askgaard, Tøjhusmuseet. I denne off-set trykte publikation finder man indlæggene om militærhistoriens stilling og vilkår samt orienteringen om arkiver, biblioteker og museer optrykt i deres fulde ordlyd, mens indledninger og diskussionsindlæg i forbindelse med gruppearbejdet er gengivet i referat. Desuden findes en deltagerliste samt – særdeles nyttigt – litteraturlister til gruppeemnerne. Rapporten giver som helhed et dækkende indtryk af konferencens forløb og en loyal dækning af de emner, der blev behandlet. Dog er referaterne af gruppearbejdet af en noget uensartet udførlighed og kvalitet, hvilket formentlig må tilskrives, at ikke alle referenterne var lige øvede. Den samme mangel på egalitet præger de aftrykte litteraturlister både hvad angår

⁵ Militærhistorisk Konference '75 – en rapport; udarbejdet af Militærhistorisk Komité, Kbh. 1975, 69 s. På smudsbladet oplyses, at rapporten, så langt oplaget rækker, kan rekvireres mod dækning af forsendelsesomkostninger ved henvendelse til Hærestabens militærhistoriske Arbejder, Sdr. Magasin 2, Kastellet.

antallet af titler, de bibliografiske oplysningers fuldstændighed og annoteringen. Man kunne godt have ønsket sig, at udgiverne havde foretaget en bearbejdelse – eller i det mindste en egalisering – af gruppeindledernes litteraturlister. Bortset fra disse småmangler rummer rapporten et nyttigt og som helhed dækkende referat af konferencens indhold og forløb.

III

Den militærhistoriske konference var fra tilrettelæggerens side først og fremmest tænkt som forum for en konfrontation – eller forbrødning, om man vil – mellem faghistorikere og officerer, de to grupper, som det sidste århundredes udvikling har fjernet mere og mere fra hinanden. Man må derfor stille sig det spørgsmål, om disse intentioner blev til virkelighed, om forløbet giver grundlag for at formode, at der i fremtiden kan udvikle sig et frugtbart samarbejde mellem de to grupper til gavn for militærhistorien, eller – som et minimum – at de to grupper på konstruktiv måde kan udveksle synspunkter og erfaringer til fælles nytte. Nedsættelsen af en række fælles aktivitetsudvalg, der skulle arbejde videre efter konferencen, sammenholdt med rigsarkivarens optimistiske bemærkninger i afslutningstalen kunne meget vel give grundlag for den opfattelse, at et århundredes gensidig mistro og mangel på gensidig forståelse var bragt til ophør. Dette er dog efter min opfattelse desværre ikke tilfældet. Som jeg opfattede konferencens forløb, afslørede den en dyb forståelseskluft mellem historikere og officerer. Derom vidner konferencens saglige forløb og de omtalte aktivitetsudvalgs indtil nu temmelig beskedne aktivitet.

Om det sidstnævnte er det naturligvis endnu for tidligt at dømme; men konferencens saglige forløb indicerede, at der endnu er lang vej at tilbagelægge og mange dybtgående modsætningsforhold at overvinde, inden der er etableret en frugtbar forståelse mellem faghistorikere og officerer, skønt der indtil nu er demonstreret et rigt mål af god vilje fra begge parter. Problemet har to sider, en traditionsbestemt, der hænger sammen med, at de to professioner i et århundrede – lidt firkantet udtrykt – har udviklet sig i vidt forskellige kulturelle og politiske miljøer, og en professionsbestemt, terminologisk, der – naturligvis ikke uafhængigt af den førstnævnte faktor – skyldes, at de to professioners normer og terminologi som følge af professionaliseringen har udviklet sig så forskelligt, at vi i dag praktisk taget ikke forstår hinandens sprog. Jeg vil således hævde, at vi end ikke forstår det samme ved ordet militærhistorie, og at vi ikke har gjort os klart, hvor forskellige målsætningerne for studiet heraf egentlig er. Jeg skal underbygge dette synspunkt ved hjælp af udsagn fra det før omtalte diskussionsmøde i april 1974 og af eksempler fra konferencerapporten.

På diskussionsmødet blev begrebet militærhistorie vist klart defineret af læren i krigshistorie ved Hærens Officersskole, oberstløjtnant K. V. Nielsen. For ham omfattede militærhistorie de væbnede styrkers historie inden for magtkorporationens rammer, de væbnede konflikters historie og »defence studies« – det sidste defineret som sikkerhedspolitikens militære del. Militærhistorie som undervisningsobjekt på Officersskolen definerede oberstløjtnanten som overlappingsområ-

det mellem officersuddannelsens tre grundelementer, forvaltning i krig og fred, operationer i krig og fred og statskundskab.⁶ Den første definition er meget vid med overtoner fra politologien, og hvad den sidste i praksis indebærer, er ikke klart; men lægger man de to definitioner sammen, synes det temmelig klart, at militærhistorien kun tillægges en beskedent rolle i officersuddannelsen, og at begrebet defineres ved hjælp af de øvrige elementer i uddannelsen, statskundskab, administration og taktik – militærhistorien har efter denne definition ingen autonomi, ingen eksistensberettigelse i sig selv. Ganske vist betegnede oberstløjtnanten militærhistorien som »det eneste erfaringsgrundlag vi har«; men samtidig distancerede han sig fra dette grundlag ved at understrege, at han blot betragtede sig som forbruger af militærhistorie – hvem, der tilvejebragte de militærhistoriske studier, var for ham »ganske underordnet«.⁷ Skønt faghistorikerne ikke nævntes ved navn, fik de således af oberstløjtnanten tillagt en »producentrolle«. Det er derfor af interesse også at få rede på, hvilke forestillinger diskussionens faghistorikere gjorde sig om militærhistorien.

Man søger forgæves i de deltagende faghistorikeres indlæg efter en definition af begrebet lighed med oberstløjtnant Nielsens. Derimod finder man en udpræget enighed om, at moderne militærhistorie må omfatte et langt bredere spektrum, end den klassiske krigshistorie gjorde. Der var i det hele taget fra faghistorikernes side enighed om at betragte militærhistorien – ikke som en speciel disciplin med egne normer og egen metode – men som et nødvendigt aspekt af det samlede historiske univers.⁸ I dette synspunkt kan naturligvis ingen faghistoriker være uenig – endsig føle nogen overraskelse derved. Derimod viste der sig på et andet punkt en interessant nuanceforskel i faghistorikernes opfattelse, idet en enkelt af indlederne, arkivar H. C. Bjerg, insisterede på at opretholde et skel mellem beskrivende og anvendt militærhistorisk forskning.⁹ Da denne distinktion utvivlsomt spiller en betydningsfuld rolle i forklaringen af den foran omtalte forståelseskluft, skal den drøftes lidt nærmere.

Ganske vist fremgår det ikke klart, hvad arkivar Bjerg egentlig lagde i denne distinktion; men af hans eksempler må man dog slutte, at han ved beskrivende militærhistorie nærmest forstod historikernes udforskning af militærhistoriske fænomener, mens han ved anvendt militærhistorie forstod den brug, som officererne kunne gøre af historikernes resultater. Der er således ret beset blot tale om oberstløjtnant Nielsens producent/forbrugerforhold udtrykt i andre termer. Denne »rollefordeling« har respektable aner. Oberstløjtnant Helge Klint benytter den samme opdeling i sin lille oversigt,¹⁰ hvoraf det samtidig fremgår, at opdelingen

⁶ Barnekow m. fl., anf. arb., s. 29.

⁷ Sst., s. 28, 29 og 31.

⁸ For denne opfattelse talte bl. a. Carl-Axel Gemzell (Barnekow m. fl., anf. arb., s. 11–17); men mest klart kom det til udtryk i Svend Ellehøjs indlæg (sst. s. 44–47), og Niels Saxtorph gik endnu længere ved helt at forkaste krigshistorien i klassisk forstand med en bemærkning om, at det eneste interessante ved en kamphandling er, hvem der vandt, og hvem der tabte. Militærhistorikeren skulle efter hans opfattelse udelukkende koncentrere sig om de gensidige relationer mellem militæret og det civile samfund (sst., s. 42–43).

⁹ Barnekow m. fl., anf. arb., s. 6–7.

¹⁰ Helge Klint, anf. arb., s. 9–11.

hænger sammen med, at faget krigshistorie fra gammel tid har været henregnet til krigsvidenskaberne på linie med taktik og strategi. Sammen med en række andre eksakte krigsvidenskaber dannede disse grundlaget for uddannelsen i krigskunst – en kunstart, der byggede på studiet af de lovmæssigheder, som krigsvidenskaberne afdækkede. Krigshistorie opfattedes således som en eksakt videnskab, hvis opgave det var at udfinde visse lovmæssigheder ved krigens væsen og opstille generelle principper for dens førelse. Det var derfor naturligt at opdele en sådan videnskab i en teoretisk (beskrivende) del og en anvendt del.¹¹ Det er denne »naturvidenskabelige« opfattelse af krigs- og militærhistorien, vi genfinder hos Helge Klint og arkivar Bjerg, samt – med lidt andre ord – hos oberstløjtnant Nielsen.

Dermed er vi efter min opfattelse ved kernen af det, der skiller officerer og faghistorikere. Samtidig forklarer det nogle af de vanskeligheder, som historikere og officerer har ved at forstå hinanden. Historikere opfatter jo ikke deres fag som naturvidenskabslignende, men som en kritisk videnskab, hvor indsigt og erkendelse opnås som resultat af en stadig dialog mellem historikeren og hans kilder og mellem historikerne indbyrdes. Fra en historikers synspunkt er en opdeling af historien i beskrivende/anvendt derfor lige så absurd som en opdeling i producent/forbruger. De to betegnelser angiver uadskillelige og lige nødvendige sider af den samme sag; de indgår ligeværdigt i den samme erkendelsesproces. Således ikke fra et officerssynspunkt. For officeren bliver historikerens militærhistoriske studier »kildeskifter« – et produkt, hvoraf han kan forbruge i forbindelse med sin egen – af historikeren uafhængige – erkendelsesproces.¹² Hvem der frembringer disse »kildeskifter« er – med oberstløjtnant Niensens ord – »ganske underordnet«. Dilemmaet består med andre ord i, at historikeren må betragte erkendelsesprocessen som en helhed, hvorimod officeren først ønsker at træde ind i den på et relativt sent tidspunkt. Til gengæld kræver han så at overtage den suverænt.

I denne forskelligartede – men ikke på konferencen artikulerede – opfattelse må man efter min mening søge en væsentlig del af forklaringen på, at flere af gruppediskussionerne dér – om man skal dømme efter referaterne i rapporten – enten blev indlæg i øst med svar i vest eller koncentrerede sig om betydningsløse tekniske detaljer.

Endnu et moment må i denne sammenhæng fremdrages: de to gruppers forskelligartede kildebegreb. En væsentlig del af en historikers forskningsvirksomhed

¹¹ Denne opfattelse var især udbredt i årtierne omkring århundredskiftet. Den findes eksempelvis udtrykt i den udgave af Salmonsens konversationsleksikon, der udkom i disse år, hvori kaptajn i generalstaben, B. P. Berthelsen om krigshistorie bl. a. skrev: »Den søger at finde de Tanker, der have dannet Grundlaget for Troppernes Ledelse, og de forskellige Aarsager, der have været medvirkende til Operationernes heldige eller uheldige Udfald. Den fremhæver paa den ene Side det følgeværdige og paa den anden Side de begaaede Fejl. Studiet af K. kan drives rent historisk som et Kildestudium med det Maal at naa en saa korrekt Fremstilling af Begivenhedernes Gang som muligt . . . , eller det kan tjene som Undervisningsmiddel for Officerer . . .«. – Især i den sidst citerede periode er distinktionen beskrivende/anvendt klart formuleret. Den samme opfattelse finder man med lidt andre ord udtrykt hos Gordon Norrie, anf. arb., s. 673.

¹² Denne opfattelse finder klart udtryk hos Helge Klint, anf. arb., hvor både Klint og kommandørkaptajn Teisen hyppigt benytter betegnelsen »kildeskift« til at karakterisere de behandlede militærhistoriske arbejder, (eks. s. 54, 55, 62, 65, 72, 74, 75, 76).

består i at udvælge, analysere og kritisere et omfattende og diffust kildemateriale, således at han sikrer sig det bedst mulige kildegrundlag for løsningen af en given problemstilling. Dette sker ved hjælp af en højt udviklet og forfinet teknik. Her overfor står officerens synspunkt, der vist skarpest er markeret af oberstløjtnant Nielsen med ordene om, at det er ham »ganske underordnet«, hvem der frembringer grundlaget for hans konklusioner.¹³ Dette synspunkt genfindes i afdæmpet form i Helge Klints arbejde, hvor det træder frem i hans brug af betegnelsen »kildeskrifter« om historiske undersøgelser. Dertil kommer, at oberstløjtnant Nielsen i løbet af diskussionen den 3. april 1974 fremhævede romaner af Evelyn Waugh og Arnold Zweig som fremragende kilder til studiet af det Clausewitz'ske begreb »friktion«.¹⁴ Synspunktet kan naturligvis have gyldighed under visse betingelser; men i oberstløjtnant Niensens eksempler kan de to romaner højst betragtes som sene og dramatiserede beretninger med en meget begrænset kildeværdi. Jeg skal iøvrigt ikke her gå nærmere ind på dette problem, men blot understrege, at officererne – som eksemplerne viser – ved kilder ofte forstår noget ganske andet end historikeren.

Sammenholdes sluttelig de to her fremdragne momenter, den forskelligartede opfattelse af militærhistorie og af kilder, har vi en væsentlig del af forklaringen på de åbenbare kommunikationsvanskeligheder på konferencen 1975. De samme ord brugtes af de to grupper til at betegne noget vidt forskelligt, og denne forskellighed markerer samtidig fundamentalt uensartede grundholdninger. Kort udtrykt står og falder vurderingen af en historikers resultater med vurderingen af hans grundlag for dem og af den måde, hvorpå resultaterne er frembragt. For en historiker er den proces, der fører til resultaterne mindst lige så betydningsfuld som resultaterne selv – dette følger af, at historie er en kritisk videnskab. Omvendt er officerens opmærksomhed først og fremmest rettet mod resultaterne og kun i anden række mod grundlaget for dem. Heri består den helt grundlæggende forskel mellem faghistorikeren og officeren, der dyrker militærhistorie. I den manglende eksplicite erkendelse af denne forskel ligger efter min opfattelse forklaringen på, at den militærhistoriske konference 1975 ikke blev rammen om en forbrødring af de to grupper og næppe heller førte til en ægte konfrontation mellem dem.

IV

Har en sådan konference så i det hele taget nogen mening? Og er de unge historiestuderendes prisværdige initiativ fra 1974 til et samarbejde på forhånd dømt til at mislykkes? – Det mener jeg ikke er konklusionen af ovenstående bemærkninger. Derimod finder jeg det forsvarligt at konkludere, at det er en nødvendig betingelse for en meningsfuld dialog mellem de to grupper, at de gensidigt erkender og anerkender hinandens særpræg, og at man i højere grad end hidtil hæfter sig ved forskellene i målsætning og arbejdsmåde end ved visse sammenfald af interessefelt. Kun på denne baggrund vil det være muligt at holde dialogen på en kurs, der styrer fri af det banale til den ene side og det meningsløse til den anden.

¹³ Barnekow m. fl., anf. arb., s. 31.

¹⁴ Sst., s. 30.

Og kun med denne forståelse som udgangspunkt kan der etableres et frugtbart samarbejde, hvor de to gruppers særlige færdigheder og indsigt kan komme til deres ret. Et vellykket samarbejde består ikke i, at historikeren vil spille officer og officeren historiker – det vil vist kun føre til kummerlige resultater. Det må derimod baseres på, at historikeren kan udnytte officerens særlige taktiske og tekniske indsigt i sit rekonstruktions- og fortolkningsarbejde, mens officeren på sin side bør drage fordel af historikerens metodiske træning og brede historiske indsigt. – Kristian Erslev formulerede med vanlig skarphed præmisserne for et sådant samarbejde i sit store indlæg i forbindelse med den bekendte strid om dragon Nils Kjeldsen. Han fastslog som sin opfattelse, at den militært sagkyndige kan afgøre, hvorvidt en bestemt begivenhed fra et taktisk eller teknisk synspunkt var mulig eller umulig; men kun historikeren kan afgøre, hvorvidt det mulige også er det virkeligt indtrufne.¹⁵ – Har de seneste par års øgede samkvem mellem historikere og officerer bidraget til en øget forståelse af værdien af en rollefordeling efter disse retningslinier, er dette et betydningsfuldt resultat i sig selv, skønt der visselegh endnu er lang vej at tilbagelægge, inden et virkeligt samarbejde kan bringes i stand.

¹⁵ Kr. Erslev, Nils Kjeldsen den 28. Februar 1864. En kritisk Undersøgelse, HT 7. r. IV, 1902-04, s. 145-270; her: s. 252.